

УДК 340.12

О.В. ДРУЧЕК, Херсонський юридичний інститут Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ: ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ

Ключові слова: правовий нігілізм, феномен, дефініція, підходи до розуміння

Сучасне правове буття українського суспільства відзначається двома протилежними тенденціями: прагненням до стандартів демократичної, правової держави, з одного боку, і низьким рівнем правової культури, процвітанням правового безкультур'я, крайнім проявом якого є правовий нігілізм, з іншого. Не викликає заперечень твердження, що останній є небезпечним соціальним явищем, яке може стати серйозною перешкодою на шляху соціально-економічних та державно-правових реформ [1, с.26]. Вочевидь, мета подолання такої загрози обумовлює потребу в більш ґрунтовному і дієвому, ніж це було дотепер, теоретичному дослідженні усього комплексу проблем, пов'язаних із правовим нігілізмом, особливо в аспекті визначення його поняття, змісту та особливостей прояву в період суспільних трансформацій.

Проблема осмислення нігілізму як філософсько-етичного, ідеологічного явища свого часу перебувала в центрі уваги Конфуція, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Л. Толстого, Ф. Достоевського та ін. З позицій теорії права, філософії права це явище вивчали С.С. Алексєєв, Б.С. Братусь, О.В. Волошенюк, В.М. Кудрявцев, О.А. Лукашова, М.І. Матузов, В.Т. Мухаєв, П.О. Недбайло, В.С. Нерсєсянц, Н.М. Оніщенко, Ю.О. Тополь, В.А. Туманов, Ю.С. Шемшученко та ін. Зусиллями вищезазначених науковців сформовано основу теоретичного знання зі вказаної тематики, однак наявних напрацювань ще недостатньо для закриття проблеми. Тим більше, що на позиції розуміння важливості виокремлення із більш широкого контексту проблематики правової культури як окремого предмету до-

слідження – правового нігілізму – стоять лише деякі теоретики держави і права, зокрема, автори підручників В.В. Копейчиков [2], О.Ф. Скакун [3], М.І. Матузов [4], В.В. Лазарєв [5] та ін. До позитиву у стані наукової розробки проблеми слід віднести факт появи дисертаційних досліджень юридичного та філософського спрямування [6-8], предметом вивчення в яких є феномен правового нігілізму, а до негативу, на що вказується й іншими авторами [1, с.26] – майже повна відсутність монографічних робіт і недостатня кількість публікацій з даної теми. Щоправда, у 2008 р. вийшла монографія Н.М. Оніщенко «Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи», яку можна вважати досить якісним доробком з проблематики нігілізму, однак рятує її недостатньо. Аналіз наявної наукової літератури свідчить, що в проблематиці правового нігілізму є ще багато ланок, що чекають заповнення результатами пошуків.

На нашу думку, теоретичне дослідження проблем правового нігілізму може бути успішним і вагомим лише за умови найякіснішого виведення визначення цього поняття. Між тим, можемо констатувати, що це завдання залишається нерозв'язаним. Тому метою нашої статті є формулювання критеріїв та класифікація підходів до розуміння правового нігілізму, що з огляду на важливість боротьби з цим негативним явищем має сприяти поліпшенню умов буття права у нашій країні. Її новизна полягає у поданні авторської точки зору щодо методологічних підходів до розуміння поняття правового нігілізму.

Вивчення проблеми розуміння поняття правового нігілізму, на нашу думку, має ґрунтуватися на аналізі змісту існуючих дефініцій. Пам'ятаючи вислів Цицерона про те, що «дефініція – це коротке і вичерпне роз'яснення прикметних ознак тієї речі, яку ми хочемо визначити» [9, с.373], ми водночас погодимося з думкою О.В. Волошенюка, що формулювання дефініцій у праві, з огля-

ду на складність і неоднозначність багатьох явищ і неможливість емпіричного підтвердження (чи спростування) визначених положень, не завжди може бути логічно безперечним і абсолютно об'єктивним [6]. Ні скільки не применшуючи цінність зроблених до нас визначень, проте, однак, їх критично осмисливши, ми в першу чергу вкажемо на неоднозначність розуміння авторами (а звідси і варіативність визначення) поняття правового нігілізму. Аналіз літератури явно вказує на те, що визначення основного (базисного) поняття ґрунтується на використанні досить різних за сутністю категоріальних «прив'язок», і ще різноманітнішим є склад змісту поняття правового нігілізму. Лише дуже умовно можна вважати, що правий нігілізм переважно розуміється як тип правосвідомості, який заперечує соціальну і особисту цінність права, вважає його недосконалим способом регулювання суспільних відносин [10, с.413]. А вже коеволюційні (паралельні) визначення поняття відрізняються вражаюче. Так, додаткові дефініції правового нігілізму є такими: це – «напрямок суспільно-політичної думки» [11, с.92], «крайній прояв правового невігластва» [12, с.370] чи «безкультур'я» [13, с.508]; «деформований стан правосвідомості особи, суспільства, соціальної групи» [3, с.709]; «патологія правової свідомості» [14, с.89], «незатребуваність права суспільством» [4, с.590], «теорія та практика заперечення права суспільством» [15, с.414], тощо. Отже, як бачимо, з вищезазначеного випливає факт існування різних методологічних підходів до судження про сутність правового нігілізму. Спробуємо визначити та класифікувати ці підходи.

Етимологічний підхід. Оскільки термін «етимологія» означає «розділ мовознавства, що вивчає походження й минулі етапи розвитку слів» [16, с.474], то в його основі, природно, має лежати пояснення походження слова «нігілізм» (нім. Nihilismus – нігілізм, від лат. nihil – ніщо, нічого) та етапи розвитку цього слова. Відповідно, ключовою ознакою поняття «правовий нігілізм» за такого

підходу буде означення дії, яка спричинює «ніщо» - заперечення, відкидання, ігнорування, зневаги й т.д. Прикладом етимологічного визначення нігілізму є, наприклад, стаття з «Юридичного словника-довідника» за редакцією Ю.С. Шемшученка: «Правовий нігілізм – крайній прояв правового безкультур'я, відкидання або ігнорування права, юридичних норм та загальноприйнятих правових цінностей, зневажливе ставлення до правових принципів і традицій. Як антипод правової культури правовий нігілізм породжує правопорушення, в т.ч. кримінальні злочини» [13, с.508]. Загалом, на нашу думку, на основі етимологічного підходу дається визначення поняття в переважній більшості статей довідникової та енциклопедичної літератури [12, 17].

Психологічний (емпіричний) підхід. Як відомо, термін «психологія» («знання про душу») має кілька значень, серед яких - душевний склад, психіка, особливості характеру кого-небудь; сукупність психічних особливостей, властивостей соціальної, національної та ін. групи людей; сукупність питань, роздумів, які стосуються моралі, поведінки тощо [18, с.676]. Отже, в основі розуміння правового нігілізму з превалюванням психологічного підходу лежить тлумачення його, в першу чергу, як властивості психіки, світосприйняття особи чи групи осіб, як певний (зокрема, патологічний) стан правої свідомості. Прихильники цієї позиції визначають правовий нігілізм через категорію «невір'я», розглядають правовий нігілізм як антипод правової культури, а серед причин його виникнення називають, в низці інших, і «психологічне прагнення звільнитись з-під контролю права». Саме такий переважно зміст, на нашу думку, вкладають у поняття «правовий нігілізм» такі автори, як О.Ф. Скакун, В.М. Протасов: «Правовий нігілізм - від лат. (nihil – ніщо, нічого) – деформований стан правосвідомості особи, суспільства, соціальної групи, що характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, запереченням значимості норм права або зневажливим

ставленням до правових принципів і традицій...» [3, с.709]; «Правовий нігілізм – це патологія правової свідомості, обумовлена станом суспільства» [11, с.92].

Ідеологічний (аксіологічний) підхід (В.О. Волошенюк, В.О. Туманов) полягає у визнанні за найсуттєвішу ознаку нігілізму його функціональне значення, тобто цінність (шкідливість) його дії на якість правового життя суспільства. Відповідно, явище правового нігілізму визначається в першу чергу як напрям суспільно-політичної думки, ставлення, погляди, переконання щодо ролі права як регулятора суспільних відносин. Класичним прикладом визнання пріоритету ідеологічної складової у сутності правового нігілізму є його визначення у Великій Радянській Енциклопедії: «Нігілізм правовий – напрям суспільно-політичної думки, що заперечує соціальну цінність права і вважає його найменш досконалим способом регулювання суспільних відносин» [11, с.92] (*переклад мій - О.Д.*). Слід погодитися з думкою В.О. Туманова, про те, що це визначення, роблячи наголос на «високій ідеології», вбирає далеко не всі аспекти вказаного соціального явища [19, с.135]. Отже, і цей підхід не може вичерпати зміст поняття правового нігілізму.

Феноменологічний підхід базується на визнанні правового нігілізму як соціального феномену, тобто «явища, єдиного у своєму роді, взятого в його цілісності, в єдності з його сутністю...» [18, с.676]. Отже, в основу основ судження про правовий нігілізм відповідно до феноменологічного підходу покладено твердження, що останній є унікальним і складним (багатоаспектним) соціальним явищем, яке, тим не менше, слід розглядати як єдине ціле. В літературі зустрічається низка робіт, автори яких здійснюють науковий аналіз нігілізму як суспільного феномена з позицій цього підходу [20, с.590; 15, с.414].

Думається, що найбільш повне дослідження змісту поняття правового нігілізму дає застосування інтеграційного, або комунікативного підходу. Виходячи з того, що поняття «інтеграція» означає «об'єднання в ці-

ле окремих частин або елементів» [16, с.387], а під комунікацією розуміють щось, «що будується на сполученні» [16, с.543], інтеграційний підхід заснований на ідеї широкого розуміння поняття правового нігілізму, яке вбирає в себе сутність усіх інших підходів. Відтак, правовий нігілізм може і має розумітися і визначатися і як властивість психіки, і як стан правосвідомості, і як певна ідея, і як антипод правової культури, і як соціальний феномен, і як оцінка ролі права – від заперечення до зневіри, і як особливість культури особи чи суспільства, і як девальвація законності тощо.

Вочевидь, внаслідок «багатоступеневості» [6], «тримірності» [15, с.414] правового нігілізму, деякі дослідники [21, с.253; 22, с.584] вдаються до досить просторого визначення цього поняття, що в позитиві дає якісну його характеристику, проте в негативі, безперечно, залишається складність його сприйняття, неможливість визначення змісту (об'єму), невинуватана багатозначність. На нашу думку, одним із найбільш ємких варіантів визначення правового нігілізму, заснованого на інтеграційному підході до його розуміння, є наступне, сформульоване А.В. Поляковим: «правовий нігілізм є теорією та практикою заперечення права як позитивно-ціннісного явища» [15, с.414]. Але воно, звісно, також не може вважатися беззаперечним. Отже, можемо констатувати, що інтеграційний підхід до розуміння і формування поняття правового нігілізму є найбільш ґрунтовним і виправданим. У цілому, незважаючи на досить плідну роботу вітчизняних і зарубіжних науковців з формування поняття правового нігілізму, остаточного вирішення ця проблема ще не досягла, що спонукає до подальших наукових пошуків.

Таким чином, висновками до вищезазначеного можуть слугувати наступні твердження:

1. Сьогодні в царині правової науки залишається недослідженим комплекс проблем, пов'язаних із вивченням поняття правового нігілізму. Зважаючи на поширеність такого

явища в державно-правовій дійсності України, наукові пошуки в цій площині набувають особливої актуальності.

2. Аналіз літератури свідчить, що існують певні труднощі у виведенні поняття та визначенні змісту правового нігілізму, про що свідчить факт використання різними науковцями досить різних за сутністю категоріальних «прив'язок», і існуюча значна різноманітність додаткових дефініцій поняття правового нігілізму.

3. Одним із шляхів найякіснішого виведення поняття правового нігілізму є вивчення та застосування різних підходів до його розуміння. Оскільки в науковій літературі опис таких підходів відсутній, вважаємо це лакунами в загальній картині розробки вказаного питання, що потребують заповнення.

4. Критичний аналіз існуючих визначень поняття правового нігілізму наводить нас на думку про можливість застосування різних підходів до його розуміння.

5. На основі загальнотеоретичної методології вивчення права, і беручи за основний критерій класифікації ключову категорію, закладену у сутність визначення, пропонується виокремити такі підходи до розуміння правового нігілізму: етимологічний, психологічний (емпіричний), ідеологічний (аксіологічний), феноменологічний, інтеграційний (комунікативний).

6. З огляду на властивість інтеграційного (комунікативного) підходу створювати найбільш широкий діапазон для вивчення сутності поняття правового нігілізму, вважаємо його найбільш прийнятним для перспективного вивчення досліджуваного предмету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тополь Ю.О. Правовий нігілізм: стан, детермінанти та можливі шляхи подолання // Вісник Хмельницького інституту управління і права. – 2004. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univ.km.ua/visnyk/695.pdf>.

2. Загальна теорія держави і права : навч.

посіб. / [А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенко та ін. ; за ред. В. В. Копейчикова]. – Стер. вид. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 320 с.

3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.

4. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1999. – 672 с.

5. Общая теория государства и права : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 1999. – 520 с.

6. Волошенюк О. В. Правовий нігілізм у пострадянському суспільстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О. В. Волошенюк ; Ун-т внутр. справ. – Х., 2000. – 18 с.

7. Черней В.В. Подолання правового нігілізму – важлива умова розбудови правової держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 «Філософія права» / В. В. Черней ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 1999. – 16 с.

8. Ємельянова Н. М. Західноєвропейський нігілізм : джерела, сутність, перспективи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософ. наук : 09.00.05 «Історія філософії» / Н. М. Ємельянова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 36 с.

9. Таранов П.С. Анатомія мудрости : [в 2 т.] / П. С. Таранов. – Симферополь : Таврия. – Т.1. – 456 с.

10. Мухаев Р.Т. Теория государства и права : учебник [для вузов]. – М. : ПРИОР, 2002. – 464 с.

11. Большая Советская Энциклопедия (в 30-ти томах) / под ред. А. М. Прохорова. – Изд. 3-е. – М. : Советская Энциклопедия, 1974. – Т. 17. – 615 с.

12. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В. К. Гіржевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський - кер.) та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

13. Юридичний словник-довідник / за ред.

Ю. С. Шемшученка. - К. : Фемина, 1996. - 696 с.

14. Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы / В. Н. Протасов. - М. : Новый Юрист, 1999. - 240 с.

15. Поляков А. В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход : курс лекций / А. В. Поляков. - 2-е изд., доп. - СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. - 856 с.

16. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. - К. : Довіра, 2000. - 1018 с.

17. Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Т. 5. - К. : Укр. енциклоп., 2003. - 736 с.

18. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Том 4 / укладачі: Ва-

силь Яременко, Оксана Сліпущко. - К. : Аконт, 1998. - 943 с.

19. Туманов В. А. О юридическом нигилизме // Пульс реформ : Юристы и политики размышляют : общественно-политическая литература / сост. Ю. М. Батурин ; ред. Л. В. Махваладзе. - М. : Прогресс, 1989. - 378 с.

20. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. - М. : Юрист, 1999. - 672 с.

21. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. - 3-е изд., перераб и доп. - М. : Юрист, 1999. - 520 с.

22. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник [для юридических вузов] / А. Б. Венгеров. - М. : Новый Юрист, 1998. - 624 с..

Дручек О. В. Правовий нігілізм: підходи до розуміння / О. В. Дручек // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 140–144 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09dovpdr.pdf>

Обґрунтовується необхідність уточнення поняття правового нігілізму. Сформульовано критерії та запропоновано класифікацію підходів до розуміння правового нігілізму. Визначається доцільність та перспективність застосування інтеграційного підходу до розуміння правового нігілізму як найбільш об'єктивного.

Дручек Е.В. Правовой нигилизм: подходы к пониманию

Обосновывается необходимость уточнения понятия правового нигилизма. Сформулированы критерии и предложено классификацию подходов к пониманию правового нигилизма. Определяется целесообразность и перспективность использования интеграционного подхода к пониманию нигилизма как наиболее объективного

Druchek E.V. The legal nihilism: approaches and understanding

The necessity of closer definition of the meaning of legal nihilism is substantiated. The criteria are formulated and the classification of approaches to understanding the legal nihilism is also proposed. The reasonability of the perceptivity of application of international approach to understanding the legal nihilism as the most objective one is defined.